

КОВЧЕГ

Царь Лѣдъ играетъ въѣсленна Кивотъ гдѣнь

IV

КОВЧЕГ

*Науковий збірник
із церковної історії*

IV

Інститут Історії Церкви
Українського
Католицького Університету

Institute of Church History
Ukrainian
Catholic University

Українська комісія
порівняльної церковної історії

Ukrainian Commission
on Comparative Church History

КОВЧЕГ

Науковий збірник із церковної історії

Число 4:

ЕКЛЕЗИЯЛЬНА Й НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИКІВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Відповідальний редактор
Олег ТУРІЙ

ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ЛЬВІВ 2003

УДК 281.5 + 94(477)

Ковчег. Науковий збірник із церковної історії / За ред. о. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочиляса, Олега Турія. – Число 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи / Відп. ред. Олег Турій. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2003. – 352 с.

Kovcheg. A Scholarly Journal of Church History / Editors: Fr. Borys Gudziak, Ihor Skochylias, Oleh Turij. – Volume 4: The Ecclesial and National Identity of the Greek Catholics of Central-Eastern Europe. / Chief Editor: Oleh Turij. – Lviv: Ukrainian Catholic University Press, 2003. - 352 p.

Редакційна колегія:

о. Борис ГУДЗЯК, Ігор СКОЧИЛАС, Олег ТУРІЙ

*Публікації цього числа Інститут завдячує добродійній допомозі
д-ра Гайнріха Брукнера (Німеччина)*

*У збірнику використано ілюстрації з книги:
Гравюры Францыска Скарыны. Мінск 1972.*

© 2003 Інститут Історії Церкви УКУ
Усі права застережено

ISBN 966-7034-42-9

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА ТА УКРАЇНСЬКА
НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ГАЛИЧИНІ

Сьогодні в Україні, принаймні серед науковців, вже якось не прийнято говорити про «уніятів як лютих ворогів українського народу» чи «агентів Ватикану й міжнародного імперіялізму», хоча в деяких колах подібна риторика ніколи не переводилася. Натомість, не бракує популярних і науковоподібних промов і писань, у яких теза про «провідну роль Греко-Католицької Церкви в українському національному відродженні» перетворюється мало що не в нову догму на кшталт іншої «провідної ролі», закріпленої 6-ю статтею Конституції «покійного» СРСР. З одного боку, й справді, як писав відомий православний український історик Дмитро Дорошенко, «коли щось зберегло українську народність у Галичині від повної асиміляції з елементом польським, то це Греко-Католицька Церква з її східним обрядом»¹. А з іншого - така констатація аж ніяк не виключає інші, «незберігаючі» та «неукраїнські», варіанти співвідношення між церковно-обрядовою (чи еклезіальною) та національною ідентичностями.

Моя ж головна теза, яку я відразу хотів би задекларувати, а потім - проілюструвати на кількох конкретних прикладах (головно з періоду «Весни народів» у середині ХІХ ст.), полягає в тому, що роль Унійної Церкви у формуванні власне *української* національної самосвідомості та розвитку *українського* національного руху аж ніяк не впливала із внутрішньої сутності самої Церкви як духовної інституції чи з характеру церковної унії, яка від кінця ХVІ ст. пов'язувала цю Церкву із Римським престолом і західнохристиянським світом, а тим більше не була наслідком її власного - осмисленого й цілеспрямованого - бажання таку роль відігравати. Приналежність до унії в окремі історичні періоди і за певних обставин була лише одним із (далеко не головних) чинників, які визначали національну тотожність українця. Іншими словами: далеко не всі українці були і є греко-католиками, як, рівно ж, далеко не всі греко-католики вважали і вважають себе українцями.

«Руська віра» і унія

Вартує нагадати, що конфесійний поділ, який виник у Київській митрополії внаслідок укладення Берестейської унії, хоч і спричинився до формування модерної української нації, саме заперечення, а не прийняття унії було її формуючим чинником, що особливо проявилось в період козацьких повстань

і Хмельниччини². Унійна Церква в давній Речі Посполитій майже до кінця XVII ст., якщо послуговуватись сучасною географічною термінологією, була явищем радше «білоруським», аніж «українським». Якщо ж брати під увагу мовно-культурні критерії, то від середини XVII ст. і аж до середини XIX ст. бачимо виразну тенденцію до прогресуючої полонізації, а в богословсько-літургійному відношенні - дедалі більшої латинізації цілого етосу київської християнської традиції загалом і вищої унійної єрархії та чернецтва зокрема³. Можна припустити, що саме ця обставина була однією з вагомих причин порівняно швидкої ліквідації унії та масової «православізації» з подальшою «русифікацією» клиру й вірних на тих українсько-білоруських землях, що перейшли до складу Росії внаслідок поділів Речі Посполитої.

Чому ж тоді в Галичині Унійній Церкві судилося відіграти іншу роль? На думку деяких сучасних дослідників, важливе значення мала та обставина, що остаточний перехід галицьких єпархій до сепаратної єдності з Римом відбувався майже через 100 років після укладення Берестейської унії, внаслідок тривалої підготовки і свідомого вибору, в умовах давно існуючого і досить гострого українсько-польського антагонізму⁴. Всупереч постійним намаганням польської світської та церковної еліти (не без «внутрішньої готовності» та «добровільного сприяння» частини самого унійного клиру) перетворити унію в місток до повної латинізації (та полонізації), вона, охопивши ще на початку XVIII ст. практично всіх вірних східного обряду в Галичині, стала для них тією самою «руською вірою», таким самим ідентифікаційним чинником, яким раніше було її заперечення. Різна церковно-обрядова приналежність (підсилена культурно-соціальними відмінностями) в умовах нерозвиненої

² Ця проблематика ширше обговорювалася в рамках програми «Берестейських читань», організованої Інститутом Історії Церкви до 400-літнього ювілею Берестейської унії. Див., зокрема: С. Плохій. «Священне право повстання» і релігійна легітимізація Хмельниччини // *Держава, суспільство і Церква в Україні у XVII столітті. Матеріали Других «Берестейських читань»*. Львів, Дніпропетровськ, Київ, 1-6 лютого 1995 р. I ред. Б. Гудзяк, співред. О. Турій. Львів 1996, с. 1-49 (разом із дискусією); доповіді Г. Сагановіча, С. Плохія та Ф. Сисина з відповідними дискусіями в: *Менталітет, ідентичність і богослов'я в Україні й Білорусі у XVII ст. Матеріали П'ятих Берестейських читань*. Перемишль, Львів, Київ 10-16 травня 1996 р. (готується до друку). Пор. також найновішу працю: S. Plochy. *The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine*. New York 2001.

³ Див.: П. Галадза. Літургійне питання і розвиток богослужень напередодні Берестейської унії аж до кінця XVII століття // *Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті. Матеріали Четвертих «Берестейських читань»*. Львів, Луцьк, Київ, 2-6 жовтня 1995 р. I ред. Б. Гудзяк, співред. О. Турій. Львів 1997, с. 1-29; Берестейська унія і світське духовенство: наслідки унії у перших десятиліттях // там само, с. 55-66; П. Підручний. Початки Василянського чину і Берестейська унія // там само, с. 79-101, а також дискусії щодо цих доповідей.

⁴ Пор., напр.: Е. К. Суттнер. *Українське християнство на початку III-го тисячоліття. Історичний досвід та еkleзіологічні перспективи I* перекл. і наук. ред. О. Турія. Львів 2001, с. 65-66.

національної самосвідомості була тим формальним бар'єром, який позначав межі (а значить - дозволяв відрізнити) українця (русина) - греко-католика від поляка (мазура) - римо-католика. І цей чинник у повсякденному житті пересічного галичанина (українця чи поляка) мав набагато важливіше значення і «практичну актуалізацію», аніж якісь догматичні постулати чи юрисдикційні пов'язання, за якими греко- і римо-католики уважалися приналежними до одного віросповідання. Устійненню цього бар'єру «сприяла» фактична нерівність і постійні утиски єрархії та вірних східної традиції з боку їх польсько-латинських «братів по вірі», підкріплені офіційною римською доктриною *praestantia ritus latini*.

«Галицькі будителі»

Внаслідок згаданих особливостей історичного розвитку в галицько-руській спільноті крім духовенства просто не було іншої суспільної сили, яка могла б витворити програму національно-політичного розвитку і очолити цей рух. Така роль у «національному пробудженні» т. зв. «недержавних», або «малих» народів здебільшого належала духовній еліті⁵. І хоч ці передумови були визначальними в історичній долі греко-католицького клиру, вони аж ніяк не були самодостатніми для перетворення «пастирів людських душ» у політичних лідерів і національних патріотів.

Необхідні були докорінні зміни в становищі й світогляді самого духовенства, щоб воно могло піднятися до осмислення потреб власного народу та розуміння своєї єдності з ним на ширших засадах, ніж церковно-обрядова спільність. Через те ще одною важливою передумовою, що привела до зміни суспільної ролі Унійної Церкви в Галичині, стала просвітницька політика Габсбургів, яка докорінно відрізнялася від трактування з'єднаних із Римом християн східної традиції у колишній Польсько-Литовській державі та в тодішній Російській імперії. Греко-католицька єрархія (а саме так стали офіційно іменувати уніятів згідно з декретом Марії Терезії від 1774 р. з огляду «а їх східний - «грецький» - обряд і західну - «римську» - юрисдикційну приналежність) здобула визнання і підтримку цісарського уряду, що проявилось у формальному зрівнянні в правах із римо-католиками, удоступленні

⁵ М. Нгох. *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Entwicklung der patriotischen Gruppen*. Praha 1968; його ж. *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. Cambridge 1985. Найновіше дослідження на цю тему, спеціально присвячене ролі духовенства в українському національному русі (з оглядом попередньої історіографії) опублікувала: R. Vulpius. *Ukrainische Nation und zwei Konfessionen. Der Klerus und die ukrainische Frage 1861-1921 // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 49 (2001) 240-256; іншу версію цієї статті українською мовою вміщено у: Р. Вульпіус. Релігія та національний рух у Східній Україні. Роль православного духовенства у націотворенні» (кінець XIX - початок XX століття) // *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії* 3 (2001) 321-333.

загальної та богословської освіти (зокрема й рідною мовою), забезпеченні мінімального матеріального добробуту, організаційному оформленні церковно-адміністративних структур греко-католиків (1807 р. відновлено Галицьку митрополію) та інших змінах, пов'язаних із т. зв. політикою «йосифізму», які, по суті, витворили новий тип унійного душпастиря. Все це означало тісну інтегрованість Греко-Католицької Церкви як самостійного чинника в державно-політичні структури (на відміну від колишнього відсторонення й «латинської полонізації» в давній Речі Посполитій та одержавлення й «православної русифікації» в імперській Росії), що, в свою чергу, призвело до більшої заангажованості священників у громадському житті своїх парохіян та їх залучення до культурно-просвітницької, а згодом - і національно-політичної діяльності⁶.

Однак романтичні захоплення легендами та звичаями простолюду, просвітницькі ідеї служіння народові аж ніяк не означали, що відповідь на питання, якому саме «народові» має «служити» греко-католицький душпастир, була простою й однозначною. Процес формування національної ідентичності та розвитку національного руху галицьких русинів не лише переходив через кілька різних етапів, описаних сучасними дослідниками націоналізму «малих народів», але й включав кілька різних національно-політичних орієнтацій (польську, російську, австро-русинську, українську тощо), співвідношення між якими перебувало в постійній динаміці, у зв'язку з чим часто змінювався не лише характер самого руху, але й світогляд та переконання його окремих діячів⁷.

Історія «національного відродження» галицьких русинів сповнена несподіваних поворотів, драматичних перемін і навіть парадоксів. Так, відомий галицький діяч Богдан Дідицький писав, що «премногіи наши русскіи поповичи

⁶ Детальніше про це йдеться в: І.-П. Химка, Греко-католицька Церква і національне відродження у Галичині, 1772-1918 // *Ковчег. Збірник статей з церковної історії* 1 (1993) 74-80; а також: О. Турій. Греко-католицький священник в Австрійській монархії середини ХІХ ст.: державний службовець чи душпастир? // *Матеріали ІІ Міжнародного конгресу українців: історія*. Львів 1994, с. 56-62; його ж. Соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства Галичини в середині ХІХ століття // *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії* 2 (2000) 115-116.

⁷ Проблему періодизації українського національного руху розглядають: А. Каппелер. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Київ 1992, с. 104-119; П. Магочий. Українське національне відродження. Нова аналітична структура // *Український історичний журнал* 3 (1991) 97-107; І.-П. Химка. Український національний рух у Галичині ХІХ ст. в світлі нових теоретичних праць про націоналізм і національні рухи // *Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України (Львів - Брюховичі, 27 серпня 1993 р.)*. Львів 1995, с. 68-77; Р. Шпорлюк. Українське національне відродження у контексті європейської історії кінця ХVІІІ - початку ХІХ століть (доповідь на Першому конгресі Міжнародної Асоціації Україністів, серпень 1990 р.) // *Слово* 4(26) (1991) 5.

та и хлоповичи» більше ополячилися «въ школахъ под Австрією, нѣжели за Польщи»⁸. Потрапивши, завдяки доступу до вищої освіти, в коло польської знаті, переважна більшість греко-католицького духовенства першої половини ХІХ ст. засвоїла не лише польську мову й культуру, але й шляхетські манери та політичні переконання. «Гадками, які ширилися серед польської суспільності, - констатував один із перших дослідників цього періоду Кирило Студинський, - перейнялась також значна частина руської з роду інтелігенції, що вже з титулу свого звання мала служити руському народови, яка однак причисляла себе не до Русинів, але до Поляків, жила тими самими ідеалами, нав'язана була тим самим духом, що й польська суспільність»⁹. Чимало греко-католицьких семінаристів і священників у 20-30-х рр. ХІХ ст. були учасниками польських таємних організацій та навіть терпіли в ув'язненні за «польську справу». Зрештою й пізніше в Галичині не бракувало тих, що називали себе «поляками східного обряду» або особами *gente Ruthenus, natione Polonus*¹⁰.

Разом з тим, під впливом австрійського просвітництва, ідей «слов'янського відродження» народів Габсбурзької монархії, особливо, польського національного руху та пробудження національно-культурного життя в Наддніпрянській Україні, частина нижчого клиру звернула свої інтелектуальні зацікавлення та наважилася присвятити свій талант і свою працю власному простолюдю. Як говорилося у донесенні крайової адміністрації австрійському урядові, «серед молодого гр[еко]-кат[олицького] духовенства і, особливо, серед вихованців гр[еко]-кат[олицької] семінарії утворилась партія, котра противилась полонізму, заповзятливо культивувала зовсім забуту руську мову...»¹¹ Ця організація, відома під назвою «Руської трійці», душею якої були молоді богослови - Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Яків Головацький, виникнувши як об'єднання суто культурницького характеру, дуже скоро набрала рис політичної течії, яку ми й можемо вважати зародком українського національного руху. Основні ідеї «Руської трійці» знайшли своє концентроване відображення в статті о. Головацького «Становище русинів у Галичині» (1846), яка була по-суті першою політичною програмою галицьких українців. Основною засадою програми було ствердження самого факту існування єдиного «руського або малоруського народу», розділеного між двома імперіями, відмінного від поляків і росіян своєю мовою, культурою, історичним минулим¹².

⁸ Б. Дѣдицкій. *Своежитъевыи записки, ч. 1: Где що до исторіи саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси*. Львовъ 1906, с. 7.

⁹ К. Студинський. *Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831-46*. Львів 1908, с. 3.

¹⁰ Див.: О. Турій. Національне і політичне полонофільство серед греко-католицького духовенства Галичини під час революції 1848-1849 рр. // *Записки НТШ* 228 (Львів 1994) 183-206.

¹¹ *Русалка Дністрова: Документи і матеріали*. Київ 1989, с. 213.

¹² Havrylo Rusyn [Я. Головацький]. *Zustände der Russinen in Galizien* // *Jahrbücher für slawische Literatur* (Leipzig 1846) 136-179.

Проте ерархія Греко-Католицької Церкви та більшість духовенства до «Весни народів» 1848 р. аж ніяк не поділяли ідей «Руської трійці», а молоді «галицькі будителі» зазнали переслідувань і поневірянь не так від австрійської адміністрації чи польських діячів, як від власної митрополичої консисторії, яка остерігалася, що їхня діяльність «може дати привід тим, хто схильний ставити під сумнів відданість місцевого греко-католицького клиру і галицько-руської нації австрійському цісарському урядові, звинувачувати згадуваний греко-католицький клир і руську націю у прихильності до Росії і не-уніятської Церкви»¹³.

Церква, нація і революція

Для багатьох сучасників і пізніших дослідників видавався абсолютно несподіваним той факт, що перша національно-політична організація галицьких українців - Головна Руська Рада (ГРР), утворена у Львові 2 травня 1848 р. під впливом революційних подій у Відні та при безпосередньому прововоді греко-католицької ерархії¹⁴, вже в першій своїй відозві задекларувала тезу про національну єдність русинів Австрійської та Російської монархій: «Мы, Русини Галицки належимо до великого руского народу, котрый однимъ говорить язикомъ и 15 мільоновъ виносить, зъ котрого полтретя мільона землю Галицку замешкуе»¹⁵. Таке означення своєї національної приналежности дала не лише ГРР, але воно пролунало на численних зібраннях її місцевих філій, у різних відозвах і петиціях, на сторінках преси і в творах художньої літератури¹⁶.

Немає сумніву, що Греко-Католицька Церква з її східним обрядом відіграла вирішальну роль у збереженні окремішности українського населення Галичини під час багатовікового польського панування, що було необхідною передумовою «національного відродження». Усвідомлення цієї ролі Церкви відчутне вже у першій петиції до цісаря з побажаннями щодо забезпечення національних прав галицьких русинів, поданій 19 квітня 1848 р. представниками митрополичої консисторії та Ставропігійського Інституту. В ній говорилося, що протягом кількох століть іноземного поневолення «руській народъ остався во всѣхъ политическихъ и религійныхъ буряхъ крѣпокъ и непоколимь, и сохранилъ твердо свою мову и письмо, свои звичаи и обряды на противъ всѣмъ враждованьямъ насилія и часа, и преподаль намъ вѣру отцевъ и народность яко одну драгоцѣнность изъ всѣхъ сихъ бурь спасенну.

¹³ *Русалка Дністрова: Документи і матеріали*, с. 60-61.

¹⁴ Детальніше про обставини утворення та організаційні засади діяльності ГРР йдеться у вступній статті до вид.: *Головна Руська Рада (1848-1851): протоколи засідань і книга кореспонденції* / ред. О. Турій, упор. У. Кришталович та І. Сварник. Львів 2002, с. v-xxxii.

¹⁵ *Зоря Галицка* (1848) 15 трав.

¹⁶ Див.: О. Турій. «Українська ідея» в Галичині в середині XIX століття // *Україна модерна* 2-3 (1999) 59-75.

А нашою есть святою повинностию тую намъ переданную каждому искренному русинову дорогую народность вѣрно хоронити, и оную также неоскорбленну своимъ потомкамъ передати»¹⁷. Члени «поменшої» руської ради з Підбужжя в листі до Самбірської окружної ради писали: «Набоженьства оудержали вѣру Руску, вѣра Руска - народность Руску, и спасла ю зъ крайной погибели. Такъ силенъ є духъ Руского набоженьства... Вѣра зась Руска съ народностию Рускою такъ сильно суть злученни, что одна безъ другой оставатись не може, звычай держить тутъ силу закона»¹⁸.

Церковно-обрядовий чинник, отже, мав важливе значення для відрізнення галицьких русинів від поляків. Але помилковою була б і надмірна його абсолютизація. Залежно від політичної ситуації провідники галицьких русинів могли наполягати на тотожності еклезіяльної й національної приналежности або ж, навпаки, підкреслювати їх відмінність. Так, згідно з першим параграфом статуту ГРР, навколо прийняття якого точилися особливо гострі дискусії, членом Ради міг стати кожен народжений у Галичині «честный русинъ греческого обрядка, признающийся до руской народности»¹⁹, що виключало участь у ній вихідців з Великої України і українців латинського обряду. Однак, коли Бережанська окружна рада на засіданні 1 березня 1849 р. прийняла до свого складу «довго для насъ небувшого, лише Поляковъ вліянямы нечестными зъ нами до днесъ нелучившагося, однако вѣ серць всегда Русина, бувшого дѣдича, намъ першого Саула, П. Іосефа на Шептицахъ Шептицкого...», то це не лише не викликало заперечень, але з радістю було сприйнято ГРР. Вважалося, що «П. Шептицькій повертаєсь тому народови, изъ которого происходитъ»²⁰. Подібну поступку було зроблено й для «русинів-латинників» із Бібрки, які виявили намір приєднатися до тамтешньої руської ради²¹. Натомість, Галицькій раді, до складу якої увійшли не лише поляки й українці, але і євреї, було відмовлено у визнанні Головною Руською Радою на тій формальній підставі, що вона утворена з порушенням статутних вимог. Очевидно, що справжньою причиною було те, що головою цієї ради було обрано римо-католицького священника, а її члени виступали за тісну співпрацю з польським національним рухом²². Подібними політичними

¹⁷ *Зоря Галицка* (1848) 23 трав.

¹⁸ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі - ЦДАЛ), ф. 180, оп. 1, спр. 37, арк. 209.

¹⁹ *Головна Руська Рада (1848-1851)...*, с. 19-21. Текст статуту опубл. в: *Зоря Галицка* (1848) 23 трав.

²⁰ Акты бережанской Рады русской 1848-1849 гг. // *Вѣстникъ «Народного Дома»* (1909) 155. Важко точно встановити, чи вступ И. Шептицького до руської ради пов'язаний зі зміною обряду, чи йшлося лише про визначення його національно-політичної приналежности.

²¹ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів (далі - ЛНБ), ф. Омеляна Терлецького, спр. 144, п. 13, с. 13, 22.

²² Там само, с. 29.

міркуваннями, напевно, керувався й владика Григорій (Яхимович), коли відхилив прохання про повернення до «віри» своїх предків, яке подали польські аристократи руського походження, заявивши, що «русини шляхти не мають і не потребують»²³.

Особливо яскраво «подвійне застосування» релігійної аргументації для визначення національно-політичної позиції проявилось у полеміці керівництва ГРР із членами пропольського Руського Собору, які виставляли себе «справжніми русинами». Дописувач *Зорі Галицької* риторично запитував: «Вы признаетесь до руского щепу, и наветь, що дивнѣйше, признаетесь до руской народности, а принадлежащи по большой части до римского обрядку, де Русины не належать, кажете, що обрядокъ не творить народности. - Правда, признаемъ вамъ тоє; алежъ най намъ слободно буде питатися: Що есть народность въ идеи, а що въ появѣ?»²⁴ А інший кореспондент часопису відповідав: «Правда, же обрядокъ не одмѣняе народности, але одъ оного часу, якъ Бояры наши черезъ перемѣну обрядку на Поляковъ попереходили, вже народъ нашъ тутка на Руси чоловѣка обрядку римского все за Поляка тримавъ и тримати буде. А если кто популярнымъ быти хоче, той найся верне до обрядку отцѣвъ своихъ и своего народу, най покаже, же не гордить тимъ обрядкомъ»²⁵. Ще через деякий час газета, обговорюючи інтерпеляцію посла Мавриція Країнського в австрійському парламенті, в якій той стверджував, що «якбы меже Русинами и Поляками не заходила рожница народна», писала: «Оузнаемо, що обрядокъ нашъ греческословенській еще не становить самъ для себе народности нашей руской, и мы маемъ инни и таки признаки народности нашей руской, яки Поляки польской, Чехи чешкой, Сербы сербской и инни словенски щепы своей особой народности... Также латинській обрядокъ, котрый несправедливо польскимъ называєте, нестановить оу васъ польской народности! Оже вы, Русины, котрисьте або добровольно, або за намовами и за примусомъ перейшли на обрядокъ латинській, знайте о томъ, що вы ся не стали для набоженства латинского вже Поляками!»²⁶

Отже, в поглядах діячів ГРР на співвідношення «віри» і «народности руської» помітна виразна еволюція від однозначного ототожнення (для чіткішого відрізнення від поляків) на початках революції через намагання «повернути» в лоно нації «обрядових відступників» до формулювання «інтеграційної» програми, яка передбачала «включення» до нації русинів-латинників, коли стало очевидним, що сподівання політичних опонентів на відновлення польської державности не справдилися. Не випадково, що оприлюднення цих нових поглядів відбулося буквально відразу після публікації рішення австрійського уряду про адміністративний поділ Галичини та утворення губерніяльної комісії

²³ S. Kaczała. *Polityka Polaków względem Rusi*. Lwów 1879, с. 291.

²⁴ *Зоря Галицька* (1848) 6 черв.

²⁵ Там само, 18 лип.

²⁶ Там само, 1849, 31 січ.

в Кракові для управління західногалицькими округами²⁷. Напрошується висновок, що саме відчуття можливої перспективи здобуття політичної влади в Східній Галичині власне й дозволило лідерам ГРР задекларувати цю «інтеграційну» концепцію етнічної нації, об'єднаної не так обрядовою, як «кровною» спорідненістю. Очевидно також, що ця еволюція відбувалася у постійній полеміці з головною тезою польського табору: ідеєю єдиної політичної нації. Навіть суто з тактичних міркувань галицько-руські лідери не могли надмірно акцентувати на диференціюючій ролі церковно-обрядового чинника, оскільки їхні супротивники і без того трактували ГРР як орган клерикальної партії, а її членів згідливо обзивали «святоюрцями».

Оригінальність і унікальність Греко-Католицької Церкви полягала в тому, що її священнослужителі й вірні одночасно виступали в двох іпостасях і, залежно від обставин, могли акцентувати на своєму «православному походженні» або не менш переконливо доводити свою «католицьку приналежність». Звичайно, коли йшлося про статус «руської» Церкви в системі державного управління чи суспільних відносин, то ерархія апелювала до гарантованої владою «рівності усіх католицьких обрядів»²⁸.

Але якщо справа торкалася національно-політичних проблем, то унійне духовенство, навпаки, акцентувало на особливостях своєї церковної традиції. Так, відомий граматик о. Йосиф Левицький у статті «О поділе Галиції» писав: «Мы Русины не гадаемо о мятежѢ, мы хочемо въ спокоѢ народность нашу рускую... вольно якъ наибширнѢйше при теперѢшной конституції розвинути и вѢри нашої православної вотъ скаженія боронити»²⁹. Ніби продовження цієї думки знаходимо в листі священників з Коломийщини до Головної Руської Ради, датованому 14 (26) грудня 1848 р., в якому вони просили домагатися скликання провінційного собору, щоб «отъ узовѣ и формѣ, накиненихъ намъ давнымъ системомъ, обтрястися..., справедливи и съ свобододуміемъ сего вѢка согласныи права и свободы исторією і первобытными уставами греческой церкви намъ признаны и принадлежны, сохранны додержати»³⁰.

Таким чином, у середовищі греко-католицького духовенства щодо розуміння внутрішньої сутності й перспектив розвитку власної Церкви співіснувало дві полярних точки зору, які відображали дві (здавалось би) взаємовиключні тенденції: 1) до тісної інтеграції з католицьким світом і латинізації та 2) до возвеличення східної традиції й відновлення «первісної чистоти

²⁷ *Зоря Галицька* (1849) 24 січ.

²⁸ Детальніше про це говорить в: О. Турій. Соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства Галичини в середині XIX століття // *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії 2* (Львів 2000) 115-118.

²⁹ *Зоря Галицька* (1848) 17 жовт. Термін «православні» для означення своєї еклезіяльної тотожності вживався у його традиційному богословському, а не сучасному конфесійному значенні та був тоді досить поширеним.

³⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 41, арк. 31-32.

греко-слов'янського обряду»³¹. Кожна із вказаних тенденцій мала свої межі: перша - златиншення, що, в тих умовах, означало б і ополячення; друга - «повернення» (а точніше - навернення) до православ'я, що несло загрозу русифікації. Тобто перемога одної з них привела б не лише до ліквідації унії та самої Церкви, але потенційно загрожувала би збереженню етнічної самобутності галицьких русинів. Тому, опинившись волею історичних обставин на чолі пробудженого «Весною народів» національного руху, греко-католицька ерархія постійно змушена була не лише відкидати домагання польських лідерів виступати від імені українського населення краю, але й оправдуватись від звинувачень у тяжінні до *Moskwy i szyzmy*, яких не шкодували супротивники, щоб дискредитувати своїх політичних опонентів та підірвати до них довір'я у Відні. Так, 9 грудня 1849 р. крилошанин Яків Геровський від імені Головної Руської Ради змушений був навіть розіслати циркуляр (написаний українською мовою латинськими літерами) в усі деканати з проханням організувати колективну протидію кампанії дискредитації греко-католицького духовенства, організованої польськими лідерами. «Впустили они (тобто, поляки. - *О. Т.*) в теченіє, - говорилося в листі, - що ми заведенієм нашого язика в училищах наміряєм нарід наш привести до Шизми, відорвати его від Кафтолицизму (но як всякий розуміти може, же їм тутки не іде о Кафтолицизм, але о тоє, аби Русина назад до землі притиснути, аби Русин не жив)». У відповідь священники мали б подати на ім'я «Его Превосходительства Пресвящ. Метрополити протест», у якому рекомендувалося наголосити, що «ми

³¹ А. Korczok. *Die grichisch-katholische Kirche in Galizien*. Leipzig - Berlin 1921, с. 121-136. Підтвердженням цього може послужити такий цікавий епізод. 11 вересня 1849 р. митрополита консисторія попросила Головну Руську Раду висловити свою думку про «поданое до Его Величества отъ некоторыхъ Русиновъ Прошеніє, дабы въ нашихъ рускихъ церквахъ заведенне было набоженъство и звоненіє въ костелахъ латинскихъ употребляемое» (ЦДІА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 41, арк. 114-115; 130-131). Рада на засіданні 20 жовтня того ж року розглянула ноту консисторії і дала позитивну відповідь, вважаючи, що «нѣсть причинъ чого бы громада или церковь наша гр.-кат. заведеню сыхъ двоухъ пунктовъ противна была» (там само, арк. 116; 125). Але ця відповідь, підписана помічником секретаря та членом «конституційного віділу» ГРР, урядником намісництва Омеляном Ланикевичем, з невідомих причин не була відправлена. Митрополита консисторія 4 грудня 1848 р. повторила своє прохання, і тоді з'явилося рішення Ради від 13 березня 1850 р. абсолютно протилежного змісту: «1. Сочинителі того прошенія здають ся быти люде незнающіи ни своего обряду, ни Типика, ни пониманія не имущіи о Набоженъстві... 2. Прошеніє тоє супротивное есть совѣмъ условію, подъ которымъ народъ рускій въ роць 1596 на Соборъ въ Берестю соединился съ римскою церквою. - Условіє есть: дабы намъ обряды и церемоній церквей восточныхъ греческихъ и рускихъ захованни, а нѣякои отмѣны въ церквахъ нашихъ не чинячи, токмо по преданію святыхъ отцевъ греческихъ вѣчнс заставленни были...» Виходячи з цього, Рада констатувала, що «посланія тыхъ нѣкоторыхъ русиновъ въ помянутомъ прошенію вираженніи, яко противній нашей церкві, обрядови и уставамъ, на нѣякій взглядъ не заслугуютъ». Окрім того, рекомендувалося «просящихъ... поучити, що зарядъ Набоженъства належить до Епископа и Священниковъ, а до ныхъ ено послушенъство» (там само, арк. 130-131).

твердо віруємо, що Ісус Христос в своїй Церкві установив первоначальника Петра і його преемником єсть Папа Римській, і що тая Церква єсть істинно Христова [...], що ми завше непоколимимі в соединенію з римскою Церквою били і будемо, хотяй нас латиньскогого обряда іменно то священники гонили і гонят, і хотяй на Буковині шизматицькіі священники ліпше мають утриманье як ми»³².

Цю амбівалентну ситуацію добре передає дописувач віденської *Reichszeitung*, переклад статті якого опублікувала *Зоря Галицька* у червні 1850 р.: «По дняхъ марцевих оузнали ся Русини яко народъ одъ прочихъ славянскихъ народовъ различный, который собственную величественную историю могъ бы всказати и въ собъ почувствовавъ оугольніи вимънки самостоятельного розвитку. Яко прозябающа билина оужасала ся народность руска такъ само заслъпляющого сіянія загладою всъмъ грозящего всеславизму, яко и того, дабы не попалась въ тьнь и не збутвѣла въ народъ, хотяй покровномъ: польскомъ. Съ довѣріемъ тиснули ся Русини до Австріи, не обмежаючи далеча свого съ нею сопруженія, властиво даже не роздумавши надъ своею повзятою политикою, дабы лише одсунути ся одъ тыхъ двохъ крайностей». Передовсім українські політичні лідери мусили домагатися «о оузнаніе свого битія на противъ мнѣнію радикальной польской стороны, якобы Русины съ Поляками едно и тое само були». Вказав автор статті й на причини, що протидіяли поширенню проросійських симпатій. «Греческо-католическе священничество, которое теперь лучше образованное, якъ благочествое, російское, разъ вступивши на керму руско-народного порушенія, не найшовши прежде ниякого соперника, не могло хотѣти оупустити тое становище, которое его возносило честолюбію его догоджувало, и лишь въ самостоятельномъ развитію народа єсть возможнымъ, - та и забувши на собственный хосень, кинути ся до идей всеславянскихъ; ниякимъ образомъ не могло того бажати зречи ся всей въ новомъ времени набутой славы и хосна, дабы запасти въ политическое ничествовъ Росіи, которой существованіе єсть формою правленія найтѣснѣше соединеное»³³.

Отже, за тодішніх обставин, ні пропольська, ні проросійська орієнтації не могли (через цілий ряд об'єктивних причин) стати базовою національно-політичною платформою для розгортання масового визвольного руху галицьких українців та формування його ідеології. «Але..., - як влучно зауважив Іван Химка, - негативної відповіді на запитання стосовно національного самовизначення було не досить. Хоча теоретично можливим були відразу декілька непольських і неросійських розв'язків кризи галицької національної ідентичности, історична реальність пропонувала лише два виходи: бути або австрійськими русинами (тобто обмежити націю територіяльно до Галичини,

³² Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України, відділ рукописів (далі - ІЛ), ф. І. Белея, спр. 889.

³³ *Зоря Галицька* (1850) 3(15) черв.

Буковини й Закарпаття), або ж - велико-українцями (тобто ототожнювати себе з українською нацією в Південно-Західній Росії)»³⁴.

Здавалося, що логічнішим було б, якби вірнопіддані клерикальні лідери галицьких русинів віддали перевагу чисто галицькій або австро-русинській формулі національної самоідентифікації (хоча в другому випадку неминуче поставала проблема «адаптації» православних буковинців; та й потенційних труднощів для «конструювання» спільности галицьких і «угро-руських» греко-католиків не бракувало). Трохи складніше пояснити, чому все-таки «галицькі унії» національно ототожнили себе із «малоруськими схизматиками». Очевидно, що конфесійна приналежність була тут радше перешкодою, а не інтегруючим чинником. Можна припустити, що якусь роль мала б відігравати історична пам'ять про те, що на землях східніше від Збруча раніше також існувала унія. Тогочасні джерела засвідчують, що таке усвідомлення насправді існувало. Так, на засіданні Жовківської окружної Ради о. Михайло Бачинський сказав, що лише через непродуману політику польської шляхти «б ла Русь, Пол ся, Украина и въ св т славная Метрополія наша Кієвска достала ся Москалямъ..., а по нещасливомъ роц 1830 утратили-смо 4 Епископства и столицю значеня нашого Поча вь»³⁵. Російський мандрівник Василь Кельсієв, який у середині 1860-х рр. побував у Галичині й встановив дуже близькі контакти з Я. Головацьким, Б. Дідицьким, А. Петрушевичем та іншими діячами «староруської партії», такими словами окреслив їхній національно-політичний світогляд у 1848 р.: «Наша мова руська, а не руська-російська; ми русини, а в Росії росіяни, ми пишемо слово руський з одним "с", а росіяни з двома "с"; ми належимо до двох різних племен; російська мова нам не зрозуміла, російська Церква - чужа, ми вірні сини престолу св. Петра, ми віддані слуги Австрійської монархії, тому що тільки у ній наше греко-католицьке віросповідання (унія) втішається належним захистом і покровительством, тоді як у Росії нас переслідують... Наші одноплемінники за кордоном позбавлені святої віри батьків наших, унії, російською наругою. Нехай дім Габсбургів надасть нам політичні права - все духовенство України, Поділля і Волині забажає знову повернутися до унії, за котрою воно тепер проливає сльози»³⁶. Але такий «ревізійністський»

³⁴ І.-П. Химка. Греко-католицька Церква і національне відродження..., с. 87.

³⁵ *Діло* (1898) 19 лист. Оригінал тексту промови був написаний українською мовою латинськими літерами. Див.: ІЛ, ф. І. Белея, спр. 678.

³⁶ «Наш язык руский, а не русский-российский; мы русины, а в России россияне, мы пишем слово руский с одним С, а россияне пишут с двумя С; мы принадлежим к двум разным племенам; российский язык для нас непонятен, российская церковь нам чужая, мы верные сыны престола св. Петра, мы преданнейшие слуги австрийской монархии, потому что в ней только наше греко-католическое исповедание (уния) находит себе должную защиту и покровительство, тогда как в России насъ преследуют... Наши единоплеменники за границей лишены святой веры отцов наших, унии, российским насилием. Пусть дом Габсбургов даст нам политические права - все духовенство Украины, Подола и Волыни пожелает снова возвратиться в унию, о которой оно теперь плачет» (В. Кельсиев. *Галичина и Молдавия, путевые письма*. Санкт-Петербург 1868, с. 174).

підхід міг «сконструювати греко-католицьку націю» принаймні до Дніпра, спроба «прив'язати» до унії Лівобережжя, не кажучи вже про Слобожанщину та Південь України, виглядала б, м'яко кажучи, дуже й дуже проблематичною. До того ж ця концепція неминуче наштовхнулася б на проблему з'ясування місця у ній білорусів.

Тобто, не тільки і не стільки «уніятське минуле» визначало «українське» вирішення проблеми національної ідентичності греко-католицької інтелігенції Галичини. Дуже сумнівно, щоб і австрійська влада була особливо зацікавлена саме в такій розв'язці, а тим більше якось штучно стимулювала українофільську орієнтацію своїх вірнопідданих. Традиційна (часто надмірна) лояльність до цісарського трону й Австрійської монархії, навпаки, перешкоджала «вірним русинам» навіть у їх найпотаємніших мріях виходити поза державні кордони імперії Габсбургів. Для самоусвідомлення багатьох із них було цілком достатнім, що вони 1) не поляки і 2) лояльні піддані цісаря й Австрії. Такий світогляд ми і можемо окреслити терміном «старорусинство» чи «австро-рутенство». Не виключено, що потенційно така орієнтація могла привести до витворення окремої галицької чи «австро-русинської» національної ідентичності. Праобразом такого національно-політичного утворення була ідея поділу Галичини на дві окремі провінції та об'єднання всіх українських земель Габсбурзької імперії в один коронний край³⁷. Полемізуючи з прихильниками польсько-українського єднання, о. Й. Левицький писав: «Треба оуже нын о самобытности 2,900.000 Русиновъ (до яких він відносив населення Галичини, Буковини і Закарпаття. - *О. Т.*) мислити, чога лишь черезь окрему провінцію рускую доступити можемо, т. є. черезь вотлученієся воть Поляковъ границею, абы дальшому вліянню польского елєменту на руску землю изъ заходу вже разь таму положити; але душею и мислею подобне якъ со вс ма Славянами, и съ ними жити можемо и повиннысьмо». Основним аргументом автора було те, що для відновлення колишньої Речі Посполитої необхідно було б «розбити Прусака тай Москаля и воть Австрії за помочєю мятежа водорватися». А оскільки для «вірних русинів» такий шлях абсолютно не підходить, то «л пше, розумн йше и натуральн йше держатися Идеи Ц сара и Царя нашого Галиції та Володимеріи Фердинанда и на подстав совершенои независимости воть Поляковъ, справедливости и найвольн йшого розвою народность рускую во окремой Провьнції руской оудержовати и возносити»³⁸.

³⁷ Серед праць, спеціально присвячених цій проблемі, можна назвати: І. Кривецький. Справа поділу Галичини в рр. 1846-1850 // *Записки НТШ* 93-97 (Львів 1910); М. Лозинський. *Утворення українського коронного краю в Австрії*. [Відень] 1915; О. Терлецький. Питання поділу Галичини і об'єднання українських земель, що були під Австрією в 1848- 1850 рр. (машинопис) // ЛНБ, ф. Ом. Терлецького, спр. 148, п. 14; О. Turij. *Ukraińsko-polskie pogranicze i problem podziału Galicji w połowie XIX wieku* // *Sąsiedzewo. Osadnictwo na pograniczu etnicznym polsko-ukraińskim w czasach nowożytnych I* ред. J. Półciwiatek. Rzeszów 1997, с. 110-120.

³⁸ *Зоря Галицька* (1848) 10, 17, 24 жовт.

Саме наявність такого сильного й небезпечного супротивника, як польський національний рух з його провідною ідеєю відбудови польської державности (зокрема на тій території, яку українці вважали своєю), змушувала «галицько-руських патріотів» шукати адекватної протидії. «Чыжъ Русины, котрыхъ е 15 миліоновъ, не суть народомъ? - запитував дописувач *Зорі Галицької* та сам же відповідав. - Хоть ми галицкіи Русины ено часть того личного народу становимо и подь иннымъ одь нашихъ братій Рядомъ зостаемо, то тое нашихъ правъ народности не зменшае, и зь нашими братьми подь взглядомъ духовымъ, подь взглядомъ письменности сообщатися ничь не перешкоджае. А и Поляки галицкіи суть также ено маленьковъ частковъ народу польского...»³⁹ Потребу такої взаємодії перед лицем не лише польської, але й російської загрози, наголошував у цитованій уже промові о. М. Бачинський: «Подоля, Волинь, Украина, Галичь, суть то кра 4 разы обширн йшіи водь правдивой Польски, а пекн йшихъ, здоровшихъ подь сонцемъ надь нихъ нема, а прец тамтіи що-разъ бардз й Московщина на свое перетягае, а мы якъ не будемъ о соб памятати, до решты спольщимъ ся, сами себе зглядимъ, сами соб гробъ выкопаемъ»⁴⁰.

Вирішальними, на думку Романа Шпорлюка, були два моменти: «По-перше, Україна мала культурні ресурси, які давали галичанам можливість компенсувати культурну та соціальну відсталість, робили їх конкурентно-спроможними щодо польської культури, суспільства й політикуму. По-друге, входячи до складу України, галичани ставали частиною спільноти, більшої за Польщу. Не випадково вони називали її *Велика Україна...* Можливо, відчуття того, що саме Україна дає їм шанс на виживання у протистоянні з поляками, підштовхнуло католиків-галичан до об'єднання з православним Сходом проти католиків-поляків»⁴¹. Ще одним, на нашу думку, не менш важливим чинником, був, як не парадоксально, низький рівень «конфесіоналізації» релігійної самосвідомости. Для багатьох греко-католиків (зокрема й духовних осіб) на час «Весни народів» їхня «католицькість» була данністю, яка сприймалася як щось звичне і samozрозуміле, що не потребує ні особливого теоретичного обґрунтування, ні надто ревного пропагування, оскільки для неї не існувало і якоїсь реальної загрози в Австрійській державі під скіпетром «апостольського» монарха. Натомість «грецький» (тобто, «православний», руський) компонент цієї ідентичности був занедбаним, зневаженим, загроженим (або, принаймні, сприймався таким крізь призму «національних інтересів»), а тому й потребував захисту, опертя на «споконвічну традицію», яка, власне, й була спільною з «єдинокровними одновірцями» на сході.

³⁹ *Зоря Гаяицка* (1848) 18 лип.

⁴⁰ *Діло* (1898) 19 лист.

⁴¹ Р. Шпорлюк. Україна: від імперської окраїни до незалежної держави // його ж. *Імперія та нації* / перекл. з англ. Г. Касьянов. Київ 2000, с. 267-268.

Між Києвом, Москвою і Римом

Щоправда, ці ж самі чинники (польська культурна, економічна і суспільно-політична домінація та необхідність адекватної протидії) були сприятливим ґрунтом та й, зрештою, безпосередньо вилинули на посилення проросійських симпатій, які після поразки революції 1848-1849 рр. протягом кількох десятиліть були переважаючими в середовищі греко-католицької духовної та світської інтелігенції Галичини⁴². Таким чином, «українській відповіді» на питання про національну ідентичність галицьких греко-католиків, здавалось би, так чітко й виразно задекларованій у період «Весни народів», довелося ще впродовж майже половини століття доводити свою переконливість, цього разу шукаючи аргументів для відрізнення своєї «руськості/українськості» від «общерусскости»⁴³.

Перехід на москвофільські позиції багатьох відомих і впливових діячів (зокрема й священників), поблажлива індіферентність чи, навіть, приховане сприяння поширенню панросійських ідей у пресі, літературі, шкільництві, обрядово-літургійній практиці з боку представників вищої церковної єрархії не могли не позначитися на політичному становищі й суспільному авторитеті Церкви. Постійні підозри й звинувачення у «відступництві» з боку латинського клиру та польської верхівки, яка в 60-х рр. ХІХ ст. перебрала в свої руки всю повноту влади в Галичині, байдужість австрійського уряду до долі «вірних рутенів», постійні коливання між лояльністю до Австрії та симпатіями до Росії серед самого греко-католицького клиру призвели до глибокої кризи у Церкві, яка виявилася, з одного боку, в хаотичному обрядовському русі, масовій еміграції священників до царської імперії, активній ролі галицького духовенства в ліквідації унії на Холмщині й, нарешті, переході на православ'я у 1882 р. галицької парафії Гнилички, а з іншого - в «козакофільстві» молодих семінаристів і священників, які, незважаючи на насмішки й заборони старшої генерації, читали й пропагували твори «схизматика» Шевченка, видавали книги й газети на «простонародном наречіі» фонетичним правописом

⁴² Детальніше ця проблема розглядається в: О. Турій. Початки москвофільства в Галичині // *Вісник Львівського університету. Серія історична* 29 (1993) 36-43; його ж. Національні та політичні орієнтації греко-католицького духовенства в 1848-1859 рр. до генези москвофільства) // *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ у Львові (лютий 1992 р. - жовтень 1993 р.)*. Львів 1994, с. 50-53; його ж. Конфесійно-обрядовий чинник у національній самоідентифікації українців Галичини в половині ХІХ століття // *Записки НТШ* 233 (Львів 1997) 69-99; О. Аркуша, М.Мудрий. Русофільство в Галичині в середині ХІХ - на початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // *Вісник Львівського університету. Серія історична* 34 (1999) 231-268. Найновіший огляд наукових публікацій по темі подає: М. Мудрий. Галицьке русофільство в сучасній історіографії// *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* 9 (2001) 254-280.

⁴³ І.-П. Химка. Греко-католицька Церква і національне відродження..., с. 80-89; М. Мудрий. Ідейні витоки ЗУНР: національні та політичні орієнтації галицьких українців у ХІХ - на початку ХХ ст. // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* 6(2000) 96-110.

іншого «схизматика» Куліша, спроваджували літературу, перекладали Святе Письмо, засновували наукові товариства й політичні партії разом зі своїми однодумцями із Великої України⁴⁴. Іншими словами, ні конфесійна, ні навіть церковно-обрядова приналежність галицьких греко-католиків не були визначальним імперативом формування їхніх національно-політичних переконань, а радше навпаки, національна (або навіть націоналістична) ідеологія різних Орієнтацій стимулювала осмислення (і переосмислення) еклезіяльної ідентичності самої Церкви та інструменталізацію її структур і служителів для національно-політичних потреб і цілей.

Провідна роль греко-католицького духовенства у суспільному житті українського населення Галичини була не лише об'єктивно зумовлена, але й історично обмежена, а тому воно рано чи пізно мусило поступитися місцем іншим силам. Як не парадоксально, але якраз своєю турботою про виховання світської інтелігенції (зокрема й у власних родинях) та титанічною працею серед народу - поширенням освіти і культури, заснуванням читалень, пропагандою тверезості й створенням різних господарських і фінансових об'єднань, - священики власноручно підкопалиті засади, на яких ґрунтувалася ця провідна роль Церкви, і підштовхнули українське суспільство (основну масу якого складало селянство) до вироблення нових політичних ідей та формування нових національно-політичних структур аж до виникнення радикальної течії, яка висунула на передній план соціальні вимоги і зайняла відверто антиклерикальні позиції. Отже, в кінці XIX ст. національний рух галицьких українців досяг такого рівня розвитку, коли він уже не потребував політичного проводу Церкви, хоча якраз вона найбільше спричинилася до його становлення. Ще один парадокс полягав у тому, що втрата церковною єрархією своєї провідної ролі в суспільно-політичному житті співпала з остаточною перемогою української національної ідентичності в масовій самосвідомості галицьких греко-католиків, що відбулося насамперед під впливом культурно-освітніх та соціально-політичних, а не конфесійних чи еклезіяльних чинників.

Перед Греко-Католицькою Церквою постала необхідність оновлення чи, радше, повернення на властиве їй як духовній інституції місце в суспільному житті. Це важливе завдання стало основним змістом архиєрейського служіння митрополита Андрея (Шептицького, 1901-1944). Нанолеглива душпастирська праця, турбота про освіту і культуру, захист національних і соціальних прав

Пор.: О. Турій. Галицькі русини між москвофільством і українством (до питання про так зване «старорусинство») // Третій Міжнародний конгрес україністів, 26-29 серпня 1996 р. Доповіді та повідомлення. Історія, ч. 1. Харків 1996, с. 106-112; О. Серета. Питання української національної ідентичності у громадсько-політичному житті Галичини в 1860-1867 роках // там само, с. 112-118; J.-P. Himka. *Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867-1900*. Montreal - Kingston - London - Ithaca 1999; A. V. Wendland. *Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Rußland, 1848-1915*. Wien 2000.

народу, харитативна діяльність, екуменічні зусилля зробили Шептицького беззаперечним провідником і моральним авторитетом української спільноти, а саму Церкву - широко розгалуженою та впливовою інституцією Галичини, яка хоч і втратила свою функцію головного індикатора національної ідентичності, все ж була важливим консолідаційним чинником і духовною опорою в змаганнях за українську державність⁴⁵.

Зворотнім проявом цієї нової якості Української Греко-Католицької Церкви стали арешт митрополита і політика «православізації», яку проводила російська адміністрація під час окупації Галичини в роки Першої світової війни; складні взаємини з польською владою та римо-католицькою ерархією у міжвоєнний період; репресії з боку радянської тоталітарної системи та офіційна ліквідація Церкви шляхом її «возз'єднання» з підконтрольною сталінському режимові Російською Православною Церквою після Другої світової війни⁴⁶. Рух греко-католиків (які, незважаючи на державний терор, зберегли свою Церкву і прихильність значної частини вірних у підпіллі) за легалізацію був складовою частиною протистояння тоталітарній атеїстичній владі та процесів демократизації й українського державотворення наприкінці 80-х - на початку 90-х рр. ХХ ст.⁴⁷

⁴⁵ Пор.: J.-P. Himka. *Sheptyts'kyi and the Ukrainian National Movement before 1914 // Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi I* ред. P. R. Magosci. Edmonton 1989, с.29-46.

⁴⁶ Про це, зокрема, відверто чаявляв у своєму інформаційному звіті від 2 липня 1948 р. уповноважений у справах РПЦ у Львівській області: «Полное воссоединение греко-католиков с православными не есть частное дело только церкви. В наших условиях мы должны добиваться полного и откровенного воссоединения, поскольку этот фактор является еще одним звеном, связывающим украинцев Западной Украины со всем украинским и русским народом. К чему и направлена сейчас большая часть пропагандистской и агитационной работы» (Державний архів Львівської області, ф. р-1332, оп. 1, спр. 12, арк. 21-22). Першим цілісним і удокументованим опрацюванням репресивної політики радянського режиму супроти УГКЦ є монографія: В. Р. Восіурків. *The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet Stale (1939-1950)*. Edmonton - Toronto 1996. Інститут Історії Церкви готує до публікації її переклад українською мовою. Насильницькій ліквідації унії в Галичині й на Закарпатті та подальшій долі українських греко-католиків аж до сьогодення присвячено також книжку: В. Пашенко. *Греко-католики в Україні*. Полтава 2002. Популярно-науковий огляд історії УГКЦ в радянські часи подає: S. Keleher. *Passion and Resurrection: The Greek Catholic Church in Soviet Ukraine*. Lviv 1993.

⁴⁷ Див.: О. Турій. Нескорена Церква // *Собор Української Греко-Католицької Церкви «Нова євангелізація». Інформаційний бюлетень*. Львів 1996, с. 13-20; Б. Гудзяк. О. Турій, С. Гуркіна. Ієрархія та духовенство Української Греко-Католицької Церкви в підпіллі. 1946-1989 // *Католицька Церква в Україні: 2001-й рік. Статистика, аналізи, коментарі I* упор. О. Доброєр. Київ 2001, с. 60-81. Повнішу версію цієї статті опубліковано в: *Історія релігій в Україні*, т. 4: *Католицизм I* ред. П. Яроцький. Київ 2001, с. 472-509; польський переклад: В. Gudziak, O. Turij, S. Hurkina. Hierarchia i duchowieństwo Ukraińskiego Kościoła Grekokatolickiego w podziemiu // *Polska - Ukraina: 1000 lat sąsiedstwa*, т. 4. Przemyśl 1998, с. 311-337.

Водночас, це нове ототожнення конфесійного і національного, разом із незагоєними ранами колишніх історичних поразок, глибокими травмами, завданими масовій свідомості десятиліттями кривавого терору і насилля над сумлінням людей, духовним спустошенням та суспільною деморалізацією, недостатньою богословською й екуменічною формацією частини духовенства і вірних, стало причиною міжконфесійного напруження та конфліктів, які часто набирають національного забарвлення або послуговуються «національною» риторикою. Особливо гострими ці конфлікти були в Західній Україні, де легалізація Української Греко-Католицької Церкви й утворення Української Автокефальної Православної Церкви супроводжувалися антиросійськими і антипольськими лозунгами, при тому, що греко-католики в утворенні православних автокефальних громад вбачали всюди «руку Москви», і навпаки, в аргументації автокефалістів не бракувало закидів у тому, що греко-католики є польськими агентами⁴⁸. Останніми роками улюбленим кліше російської шовіністичної пропаганди та проімперських сил в Україні (яке прийняли «на озброєння» й ідеологи Московського патріархату) стає теза про єдність «Святої Русі» (Великої, Малої та Білої) і «галицьких сепаратистів», яких варто було б позбутися заради «святого спокою» в оновленому «східнослов'янському Союзі». Особливе «розкручування» тези про те, що істинними українцями є лише «малороси», а натомість галичани - «інфікованими» унією «польсько-австрійсько-німецькими» агентами і відступниками, відбувалося напередодні й під час візиту папи римського Івана Павла II в Україну. Паралельно спостерігаються й спроби оживити політичне русинство» на Закарпатті та реанімувати галицьке москвофільство. Водночас на Західній Україні все голоснішими стають заяви окремих інтелектуалів про «галицьку націю» та «західноукраїнську автономію». Все це засвідчує, що питання національної самосвідомості у цій частині Земної кулі не стали виключно предметом дослідження істориків, а радше навпаки, можуть бути доброю «поживою» для політологів і політехнологів. Не бракує сьогодні й сил, зацікавлених у тому, щоб «актуалізувати» проблему «національної ідентичності українських греко-католиків». Для самої ж УГКЦ (як в Україні, так і серед українців у діаспорі) розв'язання цієї проблеми є лише частиною відповіді на значно глибший (і важливіший) виклик сучасності: відповідність її еклезіяльної тотожности потребам духовного служіння для своїх вірних.

Важливо тільки, щоб самі греко-католики мали змогу й були спроможні шукати вирішення і давати власні відповіді на ці та інші проблеми сьогодення. І тут історія знає не лише досить песимістичний (і навіть

⁴⁸ Див.: О. Турій, Греко-католики, латинники і православні в Україні: проти, поруч чи трагічний досвід, але й дає чимало підстав для оптимізму. **разом? // Богословія 65 (Львів 2001) 122-137.**